DÜNYA SİSTEMİNDE YENİ STRATEJİK BAĞLAMLAR

Işık Yanar

I.

Soğuk savaş boyunca düşmanını göstermekte hiçbir zaman zorluk yaşamayan Batı bloku, bu devrin son bulmasıyla beraber tüm dünyada alt ve üst yapısıyla birlikte tam bir egemenlik kazanmayı umut ederken 11 Eylül sürpriziyle karşılaştı. Bu sürprizin şokunu, bu saldırıyı anında cevaplayarak geçiştirmeye çalışan ABD için, tehditin küresel bir savaş olarak algılanması yeni dünya düzenindeki değişikliklerin habercisiydi. Gerek Batı'nın karşısında yer alan devletler tarafından gerekse de Batı taraftarı devletler tarafından yeni savaş tanımlamasının yükü tüm soğuk savaş yılları boyunca sonuçları hesaplanan savaştan çok daha ağırdı. Çünkü klasik savaşın en önemli özelliği olan karşılıklılık özelliği bu yeni saldırı biçiminde yoktu. Bu nedenle ABD karşısında bir devlet ve savaşacak bir örgütü hemen oluşturdu. Oluşturulan bu yeni düşmanın jeostratejik bağlamının bir devlet ya da bölgeden ibaret olmayıp dünyaya yayılmış bir anlayıştan oluşması mücadelenin uzunluğuna ve farklılığına işaret etmektedir. Yine devletin etkinliğinin dönüşümü bu yeni dönemde tartışmaların kaynağında yer alacaktır.

Bu tehdidin en önemli unsurlarından birisi de ABD'nin teknolojik üstünlüğü peşinen kabul etmiş bir düşman olmasıdır. Çünkü teknolojinin dışındaki alanı keşfetmiş olan bu yeni düşman çok basit sayılabilecek aletlerle derin darbeler indirebiliyordu. Bu güçsüzlük isteği peşinen teknolojik üstünlüğü yok edebiliyordu. Batı'nın kat ettiği bu teknolojik üstünlük elbette kendisini takip eden müttefiklerce de etkili bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır, fakat 11 Eylül şokuyla teknolojik anlamda kendisini takip etmeyen bir düşmanla karşılaşmış olması onu yeni bir savaş biçimi konusunda yeni arayışlara sevk etmiştir.

tezkire, *düşünce, siyaset, sosyal bilim dergisi, yıl 11, sayı 24, ocak / şubat 2002, s. 65-71*

İkinci dünya savaşından sonra tüm dünyada etkinliğini giderek artıran çokuluslu şirketler, devletlerin uluslararası arenadaki gücünü belli noktalarda azaltmaya başlamışlardı. Devletler kendi coğrafi sratejilerine uygun birleşmelere giderek devletler üstü kurumlar oluşturmaya başlamışlardı. Bunun en önemli örneği Schuman Planı'nı kabul eden Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'tur. Onlar, 1956'da Avrupa Kömür ve Çelik Birliğini kurarken öncelikle Avrupa'da tekrar olası bir sıcak savaşı önlemeye çalışmak amacını taşıyorlardı. Yine Nato ve Kominform'un kuruluşu birbirini dengelemeye çalışan iki gücün ulusüstü örgütlenmesidir. İzolasyon hareketi bir üçüncü dünya fantezisi olarak liderini bulamadığı için dağılmıştır. Bu yapılanmaların sonucunda birbirlerini tehdit eden güçler, ABD ve SSCB, dehşet dengesine ulaşarak birbirleriyle direkt olarak savaşmaktan kaçınarak hırslarını üçüncü ülkeler üzerinden birbirlerine yöneltmişlerdir.

Esasen uluslarası ilişkiler bilimi devlet arasındaki savaşları önlemeye ya da durdurmaya yönelik diplomasi faaliyetleri olarak ortaya çıkmıştır. Fakat buradaki can alıcı nokta şudur: bu bilim uygulamada savaş nasıl önlenir sorusundan ziyade, büyük devletler arasında savaş nasıl önlenebilir sorusuna bir cevap aramıştır (Eralp, 2000: 131). Kore ve Vietnam savaşları şüphesiz uluslararası ilişkilerdeki bu temel yaklaşımlara çeşitli yenilikler getirmiştir. Süper güçler etkinlik sahalarında savaşmayı direkt birbirleriyle savaşmaya tercih etmişlerdir. Burada önemli olan sıcak savaş tecrübesinin üçüncü ülkeler tarafından dönüştürülmesidir. Nitekim Afganistan bu tecrübeyi dönüştürerek ciddi bir tehdit haline gelmiştir.[1] Aynı durum Irak için de söz konusudur. Irak-İran savaşında her ne kadar ABD ve SSCB'nin nisbi tarafsızlığıyla savaş bir belirsizliğe kaysa da Irak ordusu Arap ülkelerinin yardımıyla savaştan daha dinamik çıkmıştı. Nitekim Saddam'ın Filistin hususunda güç kullanmaktan yana olan tutumu savaştan sonra İsrail için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi bu dönüşüme işaret etmektedir. Şu anda Irak'a ikinci müdahalenin gerçekleştirme gayretleri bu dönüşümün etkilerini Dünya Düzeni açısından bertaraf etmeye yöneliktir.

II.

> Arapların hayatının bizimkiler kadar önemli olmadığına mutlak bir kesinlikle inanıyoruz. Onların kanı bizim kanımız kadar önemli sayılmıyor.
>
> Ari Şavit

1 Çeçenistan sorunu bu tecrübeyi uluslararası bir tehdit haline getirmese de yine de Rusya üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur ve oluşturmaktadır.

Elektroniği kullanarak Bilgi toplumuna yönelen ve Küreselleşme adı altında tüm dünyada demokratik oluşumlara sahip çıkan Batı, karşıt olarak bellediği ve kendisine alternatif, dengeleyici bir gücün varlığını, rekabet ortamı içerisinde lehine çevirmeyi başarmakta oldukça maharetlidir. Fakat küreselleşmenin en önemli özelliklerinden bir tanesi de çatışmaların etnik minimal topluluklara yayılmasıdır. Bu minimal grupların mücadeleleri karşısında genellikle bir tepkiden yoksun olan ABD 'yi bekleyen tehlike, mevcut dünyadan hoşnut olmayanlarca işaret edilebilecek tek güç olarak kalmasıydı. Çünkü her ne kadar çatışmalar kendisi için üçüncü ülkelerde sürmesi hasebiyle doğrudan kendisine yönelmesi oldukça zor görünüyordu. Türkiye'nin minimal gruplarla mücadelesinde genellikle ağırdan alan ve kendisinden istenen çeşitli talepleri koşullu olarak yerine getirmeyi adet haline getiren Batı'nın bu yeni savaşında elbette Türkiye gibi devletler önemli bir yer tutacaklardı.

Fakat 11 Eylül sonrasında, bu zamana kadar kendisine yönelen örgütlü tehlikelerle baş etmede dünyanın en deneyimli ülkesi olan İsrail için aynı stratejik önemden söz etmek biraz güç görünmektedir. ABD'nin Afganistan'a girmesiyle eşzamanlı olarak Batı Şeria'ya terörü bitirmek için giren İsrail'in aymazlığı uluslararası camiaca hemen kınanmıştı. Ariel Şaron'un başbakan olmasıyla beraber bir tepki toplayan İsrail, Lübnan Kasabı lakaplı başbakanın hatalarına bir mazeret bulmakta oldukça zorlanıyordu. AŞHM'nin Filistin'li göçmenlerin başvurusu üzerine Şaron hakkında soykırım davası açmasının, 2. Dünya savaşından bu yana dünyada kanıksanmış mağdur tanımlanmasını değiştireceği açıktır.

Filistin hakkında çok kısa bir zamanda önemli bir paradigma değişimi yaşayan Batılı devletler, Filistin devletinin kurulması konusunda hemfikir olup Arafat'ın yanında yer almışlardı. 11 Eylül saldırısına sevinen Filistin halkındaki ABD nefreti şüphesiz Batı için tehditin büyüklüğüne işaret etmek bakımından doğal bir anket niteliğindeydi. Aslında Filistin söz konusu olduğunda sürekli değişen dengeler ve günü birlik işgallerle dolu bir tarih akla gelir.

İsrail için öteden beri barış için temel koşul, bölgenin kullanılabilir topraklar ve kaynaklarının kendisine verilmesi; ama, buna karşın marjinalleştirilmesi ve mümkünse dağıtılması gereken bölge halkının sorumluluğunu üstlenmemesidir. İsrail-ABD anlayışında, mültecilerin unutulması gerekir ve uluslararası topluluğun 1948'den beri onayladığı mülteci haklarının hiçbir değeri yoktur (Chomsky, 2000: 403).

1991'de Körfez Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'ya müdahaleyi tarihsel bir alışkanlık haline getiren ABD bölgede yeniden bazı düzenlemeler yapmakta gecikmedi. Bilindiği gibi Körfez Savaşı sonlarına doğru Irak İsrail'in çeşitli şehirlerine füze saldırısı yaparak üzerindeki Arap baskısını kaldırmayı hedeflemişti. İşte savaşın ardında Madrid sürecine girilmiş ve bu süreç Oslo antlaşmalarını getirmişti.

İsrail basınından Meron Benvenisti, Mayıs 1994 Kahire anlaşmasını yorumlarken "Arafat kendisinden sonsuzca daha güçlü olan hasmı karşısında bir kez daha boyun eğdi" gözleminde bulunmuştur. Oslo 1'in Kahire yorumu, Batı Şeria'nın yarısından fazlasını İsrail'e bırakıyor; kalan kısımlar hakkında ise İsrail ABD yardımlarını yerleşimler ve alt yapı gibi konularda "emrivaki yapmak" için rahatlıkla kullanabilsin diye muğlak bir dil kullanılıyordu. Oslo 2'nin yorumlanması ise daha acı olmuştur. Benvenisti konuyla ilgili yorumunda, yeni ortaya çıkacak olan harita İsrail'in geçmiş yıllarda yaptığı en aşırı öneriye -Ariel Şaron'un 1981'de yaptığı öneriye- uyduğunu söylemiştir (Chomsky, 2000: 405).

Genel olarak İsrail'in kuruluşundan bu yana ABD'nin en önemli uydusu olduğu hiç bir zaman tartışma kabul etmez: İsrail'in bölgedeki varlığı ABD'nin varlığıdır. Tüm soğuk savaş boyunca olduğu gibi ondan sonra da ABD Orta Doğu'da egemenlik ve müdahale hakkını hep saklı tutmuştur. Bölgenin Balkanlarla beraber dünyanın en karmaşık yeri olması belki de müdahalelerin sürekliliğini meşru kılmaktadır. Fakat ABD, tüm bu karışıklıkları alt etmekte ısrarlı görünmektedir. Nitekim Balkanlardaki problem Nato'nun müdahalesiyle bitirilip Miloseviç AŞHM'e gönderildikten sonra tüm dünyadaki sorunlu devletler birer birer rejim ve strateji değişikliğine uğrayacaklardı. Özellikle 11 Eylül'le beraber ABD artık uluslararası kamu oyuna ciddi bahaneler üretmekte de zorluk çekmeyecektir, hatta herhangi bir "mazerete" mazhar olamayacak saldırılarda da bulunabilecektir.

Orta Doğu'da dikkati çeken husus Türkiye ile İsrail'in daha çok birbirlerine yaklaşmalarıdır. 90'ların sonunda başlayan ittifak ilişkisindeki samimiyet artarak devam etmektedir. Şüphesiz ABD müttefiki bu iki devletin stratejik işbirliğine gitmeleri Orta Doğu bağlamında önemli bir gelişmedir.

Filistin'deki şiddeti artıran paremetreler zaman karşısında çok az değişikliğe uğruyorlar. Arafat ve Filistin hükümeti bağımsız bir devlet peşindeyken İslâmî Cihad ve Hamas gibi örgütler İsrail devletinin temellerini hedef almaktadırlar. Bu farklılık İsrail politikaları karşısında çoğunlukla bir iç çatışma yaratmamaktadır. Oslo antlaşmalarından sonra Hamas ve İslâmî Cihad Filistin güçleriyle çatışmak zorunda kalmışlardı, fakat daha sonra bu örgütler tarafından yapılan açıklamada nihai düşmanın İsrail olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber, Arafat yönetimi her barış görüşmesinde yabancı hükümetlerce bu örgütlerin varlığından dolayı uyarılmaktadır. Arafat için bu örgütlerle başa çıkmak oldukça güçtür, çünkü özellikle Hamas'ın halk desteği çok büyüktür ve her İsrail işgalinde bu örgütlerin tezleri bizzat İsrail tarafından doğrulanmaktadır.

11 Eylül ertesinde Filistin topraklarında başlayan şiddeti durdurmak için uluslararası kamu oyu çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Sonuca ulaşmayan girişimlerden oluşan bu yeni dönem değişen dünyada değişmeyen problemin yi-

ne Filistin Sorunu olacağını göstermiştir. Avrupa Birliği, Laeken Zirvesi'nde Filistin yönetiminin tek ve meşru liderinin Arafat olduğunun altını çizmiş ve Filistin Otoritesi'ni yok etmeye yönelik İsrail saldırılarına son verilmesini istemişti.

Laeken Zirvesi ile AB, İsrail ile Filistin arasında denge bulmaya çalışmıştı. İsrail'in tek muhatabının Arafat olduğunu zirve sırasında sırasında iki kez vurgulayan -birisi yalnızca Orta Doğuyla ilgili bir basın toplantısında olmak üzere- AB, İsrail'e çağrıda bulunarak Filistin Otoritesi'nin gücünü azaltacak eylemlerden kaçınmasını istemişti.[2] Arafat da söz konusu zirvede İsrail hedeflerine yönelik saldırıların durdurulmasını istemişti, fakat bu öneri Hamas tarafından reddedilmiştir.

Bundan sonraki bir çok gelişme, bölgeye hakim olup kendi iradesini kabul ettirmiş küresel güç ABD'nin kültürel koşullarına ve bu ülkedeki lobilere bağlı bir seyir izleyecektir. Filistin Sorununda tarafların birbirlerinden beklentilerini etkileyebilecek bir güç olan ABD'nin bölgedeki çıkarları doğrultusunda elbette yeni manevralar izleyeceğiz. 11 Eylül ertesinde kısa bir anlığına paradigma değişimi yaşayabileceğinin sinyallerini veren Birleşik Devletlerin zamanla kadim uydusu ve dostunun yanında çeşitli restleşmeler sonucunda da olsa yer alacağı görünmektedir.

III.

Çin'in 1990'lardan bu yana dünya stratejik dengeleri içerisinde SSCB'den doğan boşluğu giderebilecek güç olarak algılanması ve Batı muhalifi çeşitli ülkelerle girdiği ilişkiler geleceğin savaşına uzanan bir yol olarak görünmekteydi. Çin'in Rusya ile ortaklaşa İran'da nükleer santral kurması Orta Doğu'ya yönelik bir etki artırımı/yatırımı olarak yorumlanabilirdi, fakat tarihsel süreç içerisinde ABD ve İngiltere'nin bölgeye direkt müdahale yapma gelenekleri hala asıl etkinin yönünü tayin etmesi bakımından oldukça önemlidir.

1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulmuş olan Şangay İşbirliği Örgütü geleceğe yönelik olarak önemli aktör hüviyetindeydi. 1998 Haziran ayında Özbekistan'ın da katılmasıyla daha da genişleyen örgüt yeni kurulan Türki Cumhuriyetler üzerindeki etkisini iyice pekiştirmişti. Dünyanın en fazla nüfusuna sahip ülkesi olan Çin, bu örgütü kullanarak hem bölge kaynaklarından kısa vadede faydalanmak, hem de ABD başta olmak üzere diğer Batılı ülkelerin bölge kaynaklarının üzerine oturmasına engel olmak çabasındaydı. Fakat uluslararası terörle mücadele sürecinin başlamasıyla beraber Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan'a yerleşen ABD,

2 *Zaman*, 18 Aralık 2001

Çin'in planlarını alt üst etti. Jeostratejik olarak Çin ve Rusya arasına sıkışıp kalan bölge ülkeleri ise ABD'nin bölgeye yerleşmesinden büyük bir memnuniyet duyarak hem askeri üslerini hemde hava sahalarını kısa bir zaman diliminde ABD'nin kuvvetlerine açmışlardır.

Çin'deki Pekin Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Programı Direktörü Zhu Feng'in, Afganistan operasyonunun başlamasından beri Şanghay İşbirliği Örgütü'nün istediği rolü oynayamadığını öne sürmesiyle beraber Örgütün misyonu yeniden tartışmalara konu olmuştu. Feng'e göre üye ülkeler terörizmle mücadele konusunda Örgüt bünyesinde yapılması gereken işbirliğini ABD ile gerçekleştirmişlerdi ve Örgüt'e de bu rolü oynama fırsatı kalmamıştı. ABD'nin ayrıca Afganistan operasyonuyla başta Rusya ve Çin'in karşı çıktığı füze kalkanı projesini yürürlüğe koymak için 1972 tarihli Anti Balistik Füze antlaşmasından tek taraflı olarak ayrılması 7 Ocak 2002'de Pekin'de yapılan dışişleri zirvesinin ABD'nin gölgesinde gerçekleşmesini sağlamıştır.[3]

Türkiye, Azerbeycan ve Gürcistan tarafından gerçekleştirilen Üçlü Güvenlik ve İşbirliği anlaşması 11 Eylül'ün ardından gerçekleşen en önemli adımlardan birisidir. Rusya'nın bölgedeki etkinliğini büyük oranda kırması beklenen bu anlaşmayla, özellikle bölge terörizmine karşı ortak çalışmaların daha da hızlanacağı, sınır kaçakçılığından, uyuşturucu pazarına kadar, bölge güvenliğini ve huzurunu tehdit eden bir çok konuyla mücadelenin daha da kolaylaşacağı beklenmektedir.

IV.

Hindistan ve Pakistan'ın kuruldukları günden bu yanaki ilişkileri Keşmir sorunu yüzünden hiçbir zaman dostane bir havada olmamıştır. Keşmir sorunuyla bağlantılı olarak her iki devlet de hasmı karşısında daha iyi bir savunma hazırlamak için her zaman silah rekabeti içerisinde olmuşlardır. Bu rekabet ilk zamanlar Pakistan'ı ABD'ye yaklaştırmıştır. Hindistan'ın Çin'le de arası sınır yüzünden gergindi. Zaten İngiliz'lerin çekilirken net olarak çizmedikleri sınır çizgisi yüzünden 1962'de çatışma çıkmıştır.

Mac Mohan çizgisi olan Çin'le Hindistan arasındaki sınır çizgisinde meydana gelen çatışmalarda Hindistan yenilmişti. Pakistan'ın bu savaştan çıkardığı sonuç sayıca az olsalar bile Hindistan'ı yenebileceklerine olan inançtır. Şüphesiz 1971 yılındaki savaşta Pakistan'ın ağır bir yenilgi alması ve ardından Bangledeş'in kurulması bu inancı bitirmiştir fakat yine de iki devletin silahlanma yarışı şiddetlenerek artmaktadır.

3 *Zaman*, 7 Ocak 2002.

ABD ve Rusya öteden beri Hindistan'ın tek bir devlet olarak kalması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Çünkü parçalanmış bir Hindistan'dan ortaya çıkacak küçük ve zayıf devletler Çin'in etkisi altına girebilirdi. Çin ise kuruluşundan bu yana Pakistan'ın yanında yer almıştır. Bu açık destek 1965 yılında SSCB'nin bölgeye müdehalesinden sonra daha da açık bir biçimde ortaya çıkmıştı.

11 Eylül'ün ardından Çin açısından önemli kayıplardan bir tanesi de şüphesiz Pakistan ABD işbirliği olmuştur. Bu bağlamda Pakistan'ın ABD'ye hava sahasını ve üslerini açması elbetteki Orta Doğu'dan Uzak Doğu'ya açılan bir ülke açısından önemli misyonlardan birisidir. Nitekim son çatışmaların ardından bölgedeki gerilimi düşürmek için Amerikan temsilcisinin gelmesine bir itirazının olmayacağını belirten Müşerref, 'İki taraf konuşamıyorsa üçüncü tarafın gerilimi düşürmek için arabulucu olarak devreye girmesi iyi olur' demekle bölgedeki etkinliğini rakiplerine göre daha da arttıran bir güçle olan ve olacak olan ilişkisini vurgulamıştır.

REFERANSLAR

Chomsky, Noam, *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Çev. Ali Çakıroğlu, Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2000

Eralp, Atilla, 2000, *Devlet, Sistem ve Kimlik*, Der. Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sander, Oral, *1989, Siyasi Tarih* 1918-1990, Ankara: İmge Yayınları.